

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ

Народження громадянина

Думаючи над труднощами, на які натрапляють у своїй роботі тисячі педагогів, ми почали догадуватись про причини сумного явища: багато учнів, що успішно вчилися в дитинстві, в підлітковому віці стають, за характеристиками вчителів, тупими, нездатними, байдужими; навчання для них — мука й каторга. Причина цього зла в тому, що саме у той період, коли розум потребує роздумів, міркувань, досліджень, він звільняється від думки, всі педагогічні мудрування вчителя спрямовані на те, щоб підліткові легко було засвоїти, як звикли говорити. Виходить парадокс: те, що, за задумом учителя, мало б полегшити розумову працю, по суті, утруднює її, немовби присипляє, притупляє допитливий розум.

Ми думали, в чому ж полягає *засвоєння знань*? Очевидно, в тому, що речі й факти, явища й події стають для підлітка в певному розумінні чимось *своїм*.

Коли підліток відчуває, що знання — наслідок його розумових зусиль, він здобуває і водночас застосовує їх.

Я розповів учителям, як Петрик осмислив поняття “дієприслівниковий зворот”. Скільки не пояснював я про взаємозв’язок між дієприслівником і дієсловом-присудком, Петрик не міг цього зрозуміти. Він складав речення на зразок: “Прийшовши додому, в мене заболіла голова”.

Я вдався до такого прийому, щоб хлопець сам відкрив істину. Запропонував йому: думай над тим, які дві дії можна виконувати одночасно: одна з них — головна, друга — додаткова. Петрик зрозумів, нарешті, тонкощі смислових зв’язків між словами.

Ми прийшли до висновку: з підлітками, які думають повільно, треба бути особливо терплячими. Не можна докоряти за тугодумство, не можна й завантажувати пам’ять — це нічого не допоможе; якщо немає досліджень, міркувань, пам’ять стає “дірявою” — нічого не запам’ятовується. Ослаблення пам’яті трапляється саме в підлітковому віці, причина цього явища — звільнення від думки якраз тоді, коли людині треба якнайбільше міркувати. Нетяму-щого й некмівного треба вести до відкриття істини, до осяяння думки. Це осяяння потрібне не тільки для того, щоб осмислити конкретний матеріал. Воно — своєрідна сходинка в розумовому розвитку. Радість відкриття, здивування перед істиною, здобу-

тою власними силами; дає людині самоутвердження, переживання гордості, поваги до самої себе. <...>

Якщо в роки отроцтва учень не зустрів мудрого наставника розумової праці, він ніколи не навчиться по-справжньому мислити.

Ураховуючи ці висновки, ми прагнули, щоб на кожному кроці значну питому вагу в розумовій праці підлітка займало осмислювання понять. Ми домагались, щоб поняття як перші цеглинки мислення були засвоєні, стали інструментом, засобом активного пізнання, добування нових знань.

Значне місце в нашій виховній роботі приділялося проблемам інтересу й уваги. Багаторічні спостереження приводять до висновку: якщо “емоційні зони” підлітка перебувають у стані збудження тривалий час, інтерес згасає, настає втома, байдужість. Слова вчителя немовби не доходять до свідомості, підліток чує їх “звукову оболонку”, але не може осмислити взаємозв’язку між ними. Це помічається тоді, коли виклад перенасичується новим матеріалом і вчитель прагне “приголомшити” підлітка новизною фактів, явищ, подій. Усе яскраве, незвичайне, що здається дуже заманливим як засіб збудження інтересу, при невмілому підході вихователя перетворюється в свою протилежність.

Треба дуже обережно підходити до збудження “емоційних зон” мозку. Ми пробуджували “емоційні зони” передусім додержанням певного співвідношення конкретного й абстрактного. Почуття подиву викликалось тим, що в звичайних, нічим не примітних речах криється джерело значних світоглядних істин. Цікавим для підлітка ставав не щось спеціальне, допоміжне, а сама суть матеріалу. Викликавши інтерес, ми вже не мали потреби постійно пробуджувати “емоційні зони”.

Це дуже важлива риса педагогічної культури: вміти прив’язати підлітків до нитки думки, вести їх по сходинках до пізнання. Ознакою того, що мети досягнуто — інтерес збуджено, ми вважали “дзвінку тишу” на уроці: підлітки прислухаються до кожного слова, ви можете поступово знизити голос і звертатися до них не спеціальним лекційним тоном, який, до речі, швидко породжує втому школярів, а тоном звичайної розмови людини з людиною.

Досвід переконує, що надмірне вдавання до захоплюючого, яскравого, образного веде до надмірного збудження підлітків (шум, рух), вчителю доводиться підвищувати голос, щоб “перекрити” шум, а це ще більше збуджує. Слова, що вимовляються з напруженням, підвищеним тоном, приводять кору півкуль у стан яко-

гось заціпеніння: підлітки нічого не чують, учителям доводиться вже не стільки кричати, а й час від часу стукати по столу. "Зарядка", одержана на одному уроці, може вивести з робочого стану на кілька уроків. Якщо кілька таких уроків ідуть один за одним, підліток перебуває в такому великому збудженні, що може нагубити вчителю, додому він приходить похмурий, сердитий, з головним болем. Про нормальну розумову працю не може бути й мови. Примітивізм засобів збудження інтересу, відсутність педагогічної культури в цій тонкій справі — одна із серйозних причин того, що підлітки — "важкий народ".

Культура пробудження інтересу все більше привертала нашу увагу. Ми проводили бесіди з психології уроку, обговорювали психолого-педагогічні характеристики окремих учнів, повідомляли про спостереження, прагнули зрозуміти найважливіше: що робиться в голові підлітка, коли він мислить. Нас зацікавила проблема співвідношення відомого й невідомого. Практика переконувала, що стійкий інтерес ґрунтується на самій суті мислення, пробуджується тоді, коли матеріал уроку містить певні "порції" відомого й нового. Якщо розповідь насичена тільки новим матеріалом, підліток не може прив'язати його до власної думки; нитка думки, яку так намагається зберегти вчитель, розривається, учнів охоплює почуття труднощі, безпорадності. Розкрити внутрішні, глибинні зв'язки невідомого з новим — ось один із секретів пробудження інтересу. Нам хотілося, щоб учень, приймаючи від учителя цеглинка думки й вкладаючи їх у нову споруду, розумів, куди вкладає, бачив усю споруду, осягав її думкою, час від часу віддаляючись, щоб глянути на цю споруду як на єдине ціле, яке він зводить разом з учителем. Переживання почуття особистої участі в оволодінні знаннями — дуже важлива умова пробудження специфічного підліткового інтересу до знань. Цей інтерес формується, коли людина пізнає не тільки світ, а й саму себе. Без самоутвердження не може бути справжнього інтересу до знань.

Ми не допускали "пережовування" добре відомого, щоб викликати в підлітків байдужість, зневаги. Адже вони хочуть почувати себе мислителями, а не механічними пристроями для відтворення знань.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. — Т. 3. — К.: Рад. шк., 1976. — С. 400—405.